

De Romeinse limes in Nederland. Van grensverdediging naar werelderfgoed

Recensie

De Romeinse Limes in Nederlad, Lampas. Tijdschrift voor classici (53, 2)
(Hilversum: Verloren, 2020).

Paul van der Heijden met medewerking van Evert van Ginkel, *Romeinen langs Rijn en Noordzee. De limes in Nederland* (Utrecht: Stichting Matrijs, 2020), 136 pp. ISBN 978 90 5345 561 6.

De rivier de Rijn vormde in de vijf eerste eeuwen na Christus in Nederland en Duitsland de grens tussen het Romeinse Rijk en de Germaanse stammen in Germania libera. Nadat Drusus, Tiberius en Germanicus er tijdens de regering van keizer Augustus niet in geslaagd waren het Romeinse Rijk tot aan de Elbe uit te breiden, trok Tiberius als nieuwe keizer in 17 n.C. definitief een streep onder die ambitie en plooiden de Romeinse legers zich terug op de Rijn. Tijdens de eerste decennia van de 1ste eeuw n.C. ontwikkelde zich daar een echte versterkte rijksgrens met forten, wachttorens, rivierhavens, een Rijnweg, steden, handelsnederzettingen en soldatendorpen. Er ontstond een mengelmoes aan culturen dankzij de grote mobiliteit die het Romeinse Rijk kenmerkte en de contacten met de Germaanse volkeren aan de overzijde van de Rijn. Eeuwen geschiedenis lieten op een of andere manier hun sporen na in het landschap. Vandaag wordt de Rijn grens of limes beschouwd als een belangrijk archeologisch monument.

De Romeinse rijksgrenzen zijn reeds decennia het voorwerp van wetenschappelijk onderzoek. De Limes-congressen, die telkens de *Roman Frontier Studies* uitgeven, schenken ondertussen na al die jaren een uitstekend beeld van de onderzoeksvragen die in het verleden aan bod kwamen. Tegelijk werden ook interessante boeken voor een ruimer publiek uitgegeven, vaak in het Engels en het Duits. Ook in het Nederlandstalige gebied zagen enkele publieksgerichte werken het licht die door de Historische Uitgeverij Matrijs werden gepubliceerd. Ik vermeld hier onder meer *De Romeinse rijksgrens tussen Moezel en Noordzeekust*, van de hand van T. Bechert en W.J.H. Willems (1995). Paul van der Heijden schetst van het wetenschappelijk limesonderzoek in het laatste hoofdstuk van de *Romeinen langs Rijn en Noordzee* een beknopt overzicht.

Inmiddels zijn we 25 jaar verder en heeft het archeologisch onderzoek een enorme hoeveelheid nieuwe inzichten opgeleverd. In die brede context zagen in 2020 twee uitvoeriger publicaties het daglicht. De eerste publicatie, *De Romeinse Limes in Nederland*, vormt een themanummer van het tijdschrift *Lampas*. Het bevat elf bijdragen van Nederlandse wetenschappers die verschillende aspecten van het limesonderzoek belichten. Na een inleidend hoofdstuk over de grenzen van het Romeinse Rijk wordt specifiek ingegaan op de betekenis van het landschap, de infrastructuur, de forten van de legioenen en de hulptroepen en op Romeins Nijmegen. De geschiedenis van deze laatste stad begint met de bouw van een machtig legerkamp op de Hunerberg en een nederzetting die zich van Oppidum Batavorum tot Ulpia Noviomagus Batavorum en hoofdstad van de civitas Batavorum ontwikkelde. Tegelijk wordt aandacht besteed aan de problematiek van de bevoorrading van het Rijnleger en socio-culturele ontwikkelingen die met de uitbouw van de Romeinse limes gepaard gingen. Ten slotte schetst het laatste artikel nog het traject naar UNESCO Werelderfgoed. Na een kort overzicht van een aantal Nederlandse limes-locaties wordt wat meer uitgebreid ingegaan op twee bijzondere projecten, met name de schepen van Zwammerdam ([Zwammerdam Schepen - Zwammerdamschepen](#)) en het Castellum Hoge Woerd ([Castellum Hoge Woerd | Visit Utrecht Region](#)). De kleurenfoto's en kaartjes van het binnen-katern vormen een essentiële aanvulling op de tekst.

Lampas stelt zich tot doel een brug te slaan tussen het onderzoeksveld enerzijds en docenten, studenten en overige geïnteresseerden in de antieke oudheid anderzijds. In het verlengde daarvan bieden de verschillende bijdragen telkens een degelijke wetenschappelijke vertaling van recent origineel onderzoek en nieuwe inzichten met een bijhorende literatuuropgave. Ik kan me voorstellen dat een aantal lezers die wat minder vertrouwd zijn met de wetenschappelijke methoden van de archeologie,

bijzonder geboeid zullen zijn bij het lezen van de bijdragen over bijvoorbeeld de interpretatie van archeologische vondsten in relatie tot migratie en identificatie van nieuwe bevolkingsgroepen in de grensregio of door de bijdragen van archeobotanie en archeozoölogie aan het onderzoek van de ontwikkeling van voedingspatronen van de 1ste tot de 3de eeuw n.C.. Dit soort onderzoek laat toe de informatie die de antieke auteurs aanreiken, aan de archeologische realiteit te toetsen.

Tijdens de lectuur van dit nummer overheerste wat het gevoel dat de auteurs voornamelijk vanuit een archeologisch perspectief hun tekst hadden geschreven en minder oog hadden voor de literaire en epigrafische bronnen. Deze overigens legitieme keuze heeft als gevolg dat bepaalde aspecten van het limes-onderzoek, die weliswaar in de teksten worden aangeraakt, naar onze smaak onvoldoende uit de verf komen. In het stuk over Romeins Nijmegen biedt de auteur bijvoorbeeld terecht een inzicht in de opeenvolgende legioenen die daar waren gekazerneerd. Het is daarom jammer dat een korte introductie ontbreekt bij de problemen van het historisch onderzoek met betrekking tot de specifieke legioenen en hulptroepen die in de verschillende kampen waren gestationeerd.

De tweede publicatie die ik hier kort wil signaleren is het boek *Romeinen langs Rijn en Noordzee. De limes in Nederland* van de hand van Paul van der Heijden met medewerking van Evert van Ginkel. Dit publieksboek bij uitstek biedt een toegankelijk overzicht van de boeiende geschiedenis van de Romeinse limes in Nederland. Het boek illustreert de ontwikkeling van de limes van geïsoleerde voorpost tot een aaneengesloten linie met een dichtbevolkt achterland. In de opeenvolgende hoofdstukken wordt onder meer aandacht geschonken aan de geschiedenis van de limes in Nederland (en Duitsland), de kampen van de legioenen en hulptroepen alsook de bijhorende soldatendorpen, de burgerlijke nederzettingen en het leven langs de Rijn grens. Ook gaat ruime aandacht uit naar de infrastructuur: wegen, kanalen, bruggen en aquaducten. Naast de belangrijke civitas-hoofdplaatsen zoals Nijmegen en Voorburg worden tevens de inheems-Romeinse nederzettingen ten zuiden en noorden van de limes beknopt behandeld. De laatste jaren krijgen we ook een beter inzicht in de verdedigingswerken langs de Noordzeekust. Naast Aardenburg had ook Oudenburg hier een plaatsje verdiend. Het laatste hoofdstuk gaat dieper in op de geschiedenis van de limes na de Romeinen. Het is een verhaal van verval, erfgoedzorg, wetenschappelijk onderzoek en toeristische ontwikkeling. En ook dit boek kijkt uit naar de erkenning van de limes als UNESCO Werelderfgoed. Het is vlot geschreven en zeer mooi geïllustreerd met een reeks reconstructies en foto's met re-enactors die een grote meerwaarde bieden voor een breed lezerspubliek.

Net als de auteurs van het *Lampas*-nummer behandelen ook Paul van der Heijden en Evert Van Ginkel naar mijn aanvoelen de limes in hun boek vanuit een sterk archeologisch perspectief. Ook in dit boek mis ik bijvoorbeeld een hoofdstukje over de Romeinse legioenen en hulptroepen langs de Rijn. Dat zou het boek zeker meer compleet hebben gemaakt. Ongetwijfeld hebben zij voor die keuze een goede reden. Zoals zij immers terecht aangeven in de inleiding leverde het archeologisch onderzoek de laatste 25 jaar enorm veel nieuwe kennis op. Deze opmerkingen doen niets af aan de vele kwaliteiten van de beide publicaties die samen een mooie en onderbouwde inleiding schenken op de geschiedenis en het recente onderzoek van de Rijn grens in Nederland.

Ondertussen trekt de Nationale Wetenschapsagenda in Nederland liefst 4,1 miljoen euro uit voor groot onderzoek naar Romeinse limes. Het project *Constructing the Limes* ([Constructing the Limes | \(uu.nl\)](https://uu.nl)) wil niet alleen onderzoeken hoe de Rijn grens in de oudheid invloed had op migratie en de import van goederen en gewassen – thema's die ook in het *Lampas*-nummer aan bod kwamen. Het onderzoek zal zich ook toespitsen op de wijze waarop deze grens tot vandaag zichtbaar wordt gemaakt als cultureel erfgoed en invloed heeft op ons hedendaags denken over grenzen.

Indien alles goed verloopt zullen de restanten van de circa 120 kilometer lange Romeinse limes in Nederland vanaf augustus 2021 het statuut van UNESCO Werelderfgoed mogen voeren. Het merendeel van die restanten ligt onder het aardoppervlak en is dus niet waarneembaar. De archeologische monumenten die nog kunnen worden bezocht situeren zich doorgaans in landschappen die door verstedelijking en onzorgvuldige ruimtelijke planning vaak mismeeusterd zijn. En toch verwachten de initiatiefnemers dat de limes net als de zogenaamde *Via Belgica* voor wandelende en fietsende cultuurtoeristen een populair reisdoel en een toeristisch topproduct zullen worden.

Robert Nouwen
nouwen.robort@outlook.be

